

KUKOVECZ GYÖRGY

A PÉTERVÁRADI CSATA POTOSÍ KRÓNIKÁJÁBAN

Potosí, a perui alkirályság ezüstmányászatának legendás gazdagságú központja nemcsak a szerencsevadászokat serkentette cselekvésre a 16–18. században, hanem a krónikáírókat is. A levéltári források, az abszolutista spanyol bürokrácia hatalmas iratanyaga mellett, számos kisebb-nagyobb terjedelmű, többnyire állami vagy egyházi megbízás alapján készült beszámoló és krónika is megőrkítette a nyugtalan ritmusú város eseményeit és a Cerro Rico mélyén folyó bányászatot.

A Potosí történetét összefoglaló krónikák között kiemelkedő hely illeti meg *Bartolomé Arzáns de Orsúa y Vela* (kb. 1676–1736.) munkáját, amely nemcsak azért tarthat számot figyelmünkre, mert gazdagon részletezi a bányaváros társadalmának életét, hanem azért is, mert található benne néhány Magyarországra vonatkozó információ, amelyek érzékeltetik, hogy mit tudhatott rólunk egy, az átlagnál némivel műveltebb, de szülővárosából soha ki nem mozduló ember az Andok hegyei között a 18. század elején.

Arzáns az 1700-as évek elején kezdte gyűjteni a város történetére vonatkozó iratokat, krónikákat, legendákat, szóbeli információkat, hogy „Potosí polgárháborúi és nevezetes eseményei” címmel könyvet írjon. Nem volt hivatásos, állami megbízás alapján dolgozó krónikás. Iskolamesterként kereste kenyerét, s vállalkozása, amelyet elsősorban a város korábbi nagysága és gazdagsága iránti csodálat és a 18. század elején már érzékelhető hanyatlás miatt érzett keserűség motivált, a kreol öntudat megerősödésének is bizonyítéka. 1705-ben kezdte írni a krónikát, amely a Cerro Rico ezüstmányáinak felfedezésétől, 1545-től kezdődően tárgyalja Potosí történetét, s 1736-ban bekövetkezett haláláig mintegy 1500 oldalt vetett papírra. Kéziratban maradt munkáját Lewis Hanke és Gunnar Mendoza rendezte sajtó alá, s adta ki *Historia de la Villa Imperial de Potosí* címmel 1965-ben.¹

Forrásértékét tekintve a krónika több részre tagolható. A város történetének nagyobbik hányadát, a Cerro Rico felfedezésétől a 18. század elejéig tartó korszakot Arzáns három év alatt, 1705–1708 között írta meg, majd 1709–1720 között, az aktuális események megőrkítésével párhuzamosan, átdolgozta. Azokban a fejezetekben, amelyekben az 1545–1626 közötti eseményeket, a városalapítástól a „baszkok és vicuñá-k háborúja”² néven ismeretes zavargásokig terjedő időszakot tárgyalja, a verifikálható történeti tények erőteljesen keverednek mítoszokkal, legendákkal, nem történelmi jellegű elbeszélésekkel (pl. irodalmi betétekkel). A vicuñá-k háborújától 1702-ig terjedő periódus ábrázolásában a történelmi tényanyag dominanciája fokozatosan, szinte évről évre erősödik, de megmaradnak

¹ LEWIS HANKE—GUNNAR MENDOZA (ed.): BARTOLOMÉ ARZÁNS DE ORSUA Y VELA: *Historia de la Villa Imperial de Potosí*, tomo I—III. Brown University Press, Providence, Rhode Island 1965 (továbbiakban: HISTORIA). A krónikát LEWIS HANKE—GUNNAR MENDOZA: *Bartolomé Arzáns de Orsúa y Vela: Su vida y su obra* c. bevezető tanulmánya alapján (amely az idézett kiadásban jelent meg) és KUKOVECZ GYÖRGY: *Potosí — A gyarmati társadalom néhány problémája egy bányavárosban (Orsúa y Vela alapján)*, Szeged, 1974, kézirat (egyetemi doktori értekezés) c. munkáját felhasználva ismertetjük.

² A baszkok ellenfelei lámaszorból készült öltözékük nyomán kapták a „vicuña” elnevezést.

a szépirodalmi jellegű betoldások, s belekerülnek a krónikába azok a szájhagyomány útján fennmaradt történetek is, amelyeket a szerző gyermek- és ifjúkorában hallott. Valószínűleg ez utóbbiak közé tartozik a »kegyetlen magyar«-ról szóló történet is.³ A krónika legértékesebb, a mai történész számára is forrásértékű fejezetei azok, amelyek az 1702–1736 közti éveket tárgyalják. A bennük leírt eseményeket, híreket Arzáns nemcsak felnőtt fejjel, hanem már a krónikáíró anyaggyűjtő tudatosságával élte meg, jelentős hányaduknak szem és fültanúja, vagy éppen résztvevője is volt. 1709–1720 között a feljegyzésre méltónak ítélt eseményeket már csak csekély (többnyire egy-két év) késéssel, de az átdolgozás alatt álló krónika kompozíciós szempontjainak alárendelten rögzítette. 1721-től kezdődően Arzáns Potosí történetének lényegében szimultán leírását adja.

A krónikás szemléletének alappillérei közé tartozik a múlt, a 16–17. századi nagyság, gazdagság utáni nosztalgia, és a jelen, az 1705–1735 közötti évek szegénysége, hanyatlása miatt érzett keserűség, ami sajátos belső feszültséget teremt a terjedelmes elbeszélésben. A mélységesen vallásos Arzáns isteni büntetésnek tulajdonítja az ezüsbányák hozamának a 17. század közepétől tapasztalható csökkenését, és a város ezzel összefüggő hanyatlását. Olyan büntetésnek, amelyet Potosí lakosainak bűnei (góg, kapzsiság, bujaság stb.), a várost benépesítő „nemzetek” (baszkok, andalúzek, kasztíliaiak, kreolok stb.) gyakori „polgárháború”, a királyi adminisztrációt vezető *corregidorok* visszaélései, a bányamunkára vezényelt indiánok ellen elkövetett kegyetlenségek és az isteni törvény megsértésének egyéb, a krónikában gyakorta részletezett formái váltottak ki.

Bartolomé Arzáns de Orsúa y Vela univerzumának a középpontja Potosí, a külvilágra vonatkozó információk a krónikának csak töredékét alkotják. Legtöbbet a városba érkező külföldiek tetteiről, jobbára botrányairól ír a krónikás. Ezek a részletek csak alátámasztják azt a közismert tényt, hogy Potosíba a spanyol kormányzat tilalma ellenére folyamatosan érkeztek szerencsevadászok a világ minden tájáról. Az információk egy másik csoportja a város gazdaságát, társadalmát, a kereskedelmet és a csempészetet közvetlenül befolyásoló külvilági tényeket vagy eseményeket rögzít. A várost bemutató I. fejezetben pl. részletesen felsorolja azokat az európai helységeket, amelyekből különféle áruk érkeztek Potosíba, de utal arra is, hogy nemcsak Európa, hanem Törökország, Perzsia, India, Afrika termékei is utat találtak a város piacára.⁴ De ugyanebbe az információtípusba sorolhatók a francia kalózek 18. század eleji tevékenységét bemutató részletek, illetve a „vad indiánok” ellen az alkirályság határain folyó háborúk megörökítése.

A külvilággal kapcsolatos információk újabb csoportját alkotja az anyaországgal, az udvar életével (királyok trónralépése, halála), a korona külpolitikájával, háborúival kapcsolatos hírek beépítése a krónikába, amit rendszerint kiegészít a hír vétele után Potosíban rendezett fiesták, körmenetek, misék, a hír recepciójának kedvvel részletezett bemutatása. Az anyaországi információk tekintélyes része, mindaz, ami az 1702-ig terjedő *történeti fejezetekben* található, a szerző által ismert, felhasznált krónikák és más történeti művek nyomán, különösebb forráskritika nélkül került Potosí históriájába. A hasonló jellegű 18. századi információk (ezek közé tartozik az 1716-os péterváradai csata leírása is) közzétételekor Arzáns rendszerint maga is jelen volt. Úgy tűnik, krónikásunkat különösen vonzották a török háborúkkal kapcsolatos európai információk. Erre nemcsak a péterváradai

³ HISTORIA t. II. 302.

⁴ HISTORIA t. I. 6–9.

csata hivatalos spanyol verziójának a krónikába való beiktatása a bizonyíték, hanem az is, hogy a *Historia történeti fejezeteiben* részletesen ismerteti a lepantói tengeri csatát,⁵ de egyetlen szót sem ír az Armada 1588-as pusztulásáról.

A külföldre vonatkozó információk utolsó csoportja Arzáns olvasmányaiból, egyháziatyák, krónikások műveiből került át a *Historiába*, s rendszerint arra szolgálnak, hogy a krónikás világtörténelmi perspektívába helyezze Potosí történeteseit. Ebbe a csoportba sorolható Magyarország első említése is, felbukkanása Arzáns világában.

Bartolomé Arzáns Magyarországot a múlt nagy, letűnt birodalmi közé sorolta, s viszonylag pontos ismeretei voltak az önálló magyar királyság fennállásának időtartamáról. Ezt írja ugyanis az inka államot, az inka birodalom nagyságát és pusztulását bemutató fejezet végén: „Meghalván (ahogy az már elmondott) Túpac Amaru király, vele véget ért Perú ama nagy monarchiája, mert jóllehet, maradt néhány leszármazottja ennek a királyi vérnek (a sok gyerek miatt, ami mindegyiküknek volt), egyikük sem merészelt többé trónra lépni. Véget ért tehát, ahogyan véget értek mások a világ különböző részein: immár elérkezett a fennmaradására kijelölt évek végpontja és nem tartott tovább, ahogy a perzsáké nem haladta meg a 491 évet, az asszíroké sem az 522-öt; az athéniaké 469 évig, a spártaiaké 537 évig tartott, Róma a konzulok kormányzata alatt 461 és a császárok zsarnoksága alatt 502 évig állt fenn, *Lengyelország és Magyarország 500 évig jutottak* (kiemelés: *tölem – K. Gy.*), Carthago 700-ig és Perú [monarchiája] 1640 évig virágzott, mert ezt a végső határidőt jelölte ki számukra Isten, mint a világmindenség abszolút ura.”⁶

Bartolomé Arzáns feltehetőleg azt is tudta, hogy az önálló magyar állam megszűnésének egyik oka a török hódítás volt, bár erre csak egy helyen utal, megemlítve I. Szulejmán 1529. évi magyarországi hadjáratát.⁷

A magyar peregrinációnak nem tipikus területe Latin-Amerika a 16–18. században. Többek közt azért sem, mert a spanyol és a portugál korona – mint arra már utaltunk – igyekezett elzárni amerikai birtokait a külföldiek elől, hivatalosan csak a jezsuiták esetében tettek kivételt. Szórványosan, ennek ellenére, felbukkannak magyarok az Újvilág különböző tájain már a gyarmati korszakban is. Közismert például, hogy a 17–18. században számos magyar jezsuita hittérítő dolgozott az Újvilágban, s közülük többen is (pl. Konczag Nándor, Éder Ferenc, Orosz László és mások) értékes tudományos munkát is végeztek Amerika földrajzi, természeti és néprajzi viszonyainak feltárása érdekében.⁸

Arra vonatkozóan azonban, hogy Potosíba eljutottak-e magyarok, a *Historia* csak egyetlen, fölöttébb bizonytalan információt tartalmaz. Bartolomé Arzáns az 1680. év eseményei között írja le, hogy abban az évben, amikor a város „pompás színházában” éppen egy komédia bemutatására várt a közönség, a nézők közt volt egy külföldi, „akiről egyesek azt mondják, hogy német nemzetiségű volt, mások azt, hogy magyar” („...unos dicen era alemán de nación y otros húngaro.”). Mindenesetre az idegen már régebben tartózkodhatott Potosíban, mert a krónikás szerint rosszindulatú természete és az általa elkövetett kegyetlenségek miatt az egész város rendkívüli módon utálta, s különösen nagy lábai miatt a „Patás” nevet adta neki, „...azt a nevet, amellyel ebben a királyságban a gyerekek az ördögöt

⁵ HISTORIA t. I. 147.

⁶ HISTORIA t. I. 31.

⁷ HISTORIA t. I. 44.

⁸ Ld. pl. SZABÓ LÁSZLÓ: Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900). Európa 1982. 41–92.

csúfolják”. Arzáns elbeszéli, hogy ez az idegen a színházban tördöfésekkel támadt a város egyik lakosára, akit csak a nyakában hordott csodatévő arany kereszt mentett meg a haláltól.⁹

A krónikából nem tudjuk meg, mi történt ezután az idegennel. Arzáns a vallásos motívumra, a kereszt csodatévő-életmentő erejére helyezi a hangsúlyt, s egyszerűen megfedlekzik a »kegyetlen magyarról«, akinek történetét talán gyermekkorában hallhatta.

Bartolomé Arzáns de Orsúa y Vela krónikájának legterjedelmesebb Magyarországgal kapcsolatos információja az 1716. augusztus 5-i pétervárad-i csata leírása. E csata híre 1717 márciusában jutott el a királyi postaszolgálat révén a távoli Potosíba. Részint azért, mert Arzáns krónikája jobbára csak a Latin-Amerika-kutatók körében ismert, részint pedig azért, mert VI. (III.) Károly császár- király első törökellenes háborújának ez a latin-amerikai interpretációja a korszak kutatóinak érdeklődésére is számot tarthat, a krónikában található spanyol szöveget is közleményünkbe iktatjuk:

„La noche del día sábado 13 de marzo a las 8 de la noche, estando haciéndose una devota procesión que de la parroquia de San Benito nuevamente se introdujo desde aquella parroquia subiendo muchas cuadras hasta la plaza de esta Villa, ..., estando, pues, andando dicha procesión por las calles públicas, de improviso se comenzó una repique de campanas en toda la Villa por la noticia que de Buenos Aires llegó a ese misma hora de la célebre victoria que el señor Carlos, emperador de Alemania, gobernando sus armas el príncipe Eugenio de Saboya consiguió de los turcos mandados por el gran visir en el reino de Hungría, entre Belgrado y Preterbaradín, el día 5 de agosto del año de 1716. Componiase el ejército imperial de 185 000 hombres de varias naciones (como liga cristiana) en que se halló el regimiento del conde de Gálvez, Aunaga, Sotomayor y Badajoz, de famosos españoles que merecieron grandes lauros y a vista de las demás naciones por el sumo valor con que se hubieron.

El ejército otomano llegaba a 300 000 hombres sin otros 80 000 que luego se agregaron. Lo particular de esta memorable batalla, que últimamente pasando el río Savo se dio, elegantes plumas la escriben y sólo lo declara la mía que los muertos y heridos del ejército imperial fueron los siguientes: generales entre muertos y heridos, Prainer, Palain, Sarch, Palfi, Golfio, Treti, Dielvo, Pate, Beneval, y Dotoe; 20 tenientes coroneles entre muertos y heridos; 7000 soldados muertos, 10 000 heridos. Los muertos y heridos del ejército de los turcos fueron: 13 bajáes agáes de segundo grado muertos; 219 oficiales entre muertos y heridos; 90 000 soldados muertos y ahogados en el río; herido el gran visir en la cabeza y muslo derecho se escapó a Belgrado donde murió el día siguiente; 56 bajáes, 150 oficiales mayores, toda la artillería perdida; 130 cañones gruesos, 57 de campana, 16 morteros, 1800 barriles de pólvora, 10 400 bombas; 3000 bueyes y carneros; 12 000 carros de arroz, 2000 camellos, 1200 búfalos, 800 caballos para la de campaña, 2000 carros de cebada y otra porción que fue hallada en un almacén, 1200 carros de provisión de víveres, 750 banderas, 150 estandartes, 160 pares de timbales y tambores, la caja militar con 6 millones de sultamines de oro, tres cajas de joyas y piedras preciosas halladas en la tienda del gran visir con otras alhajas de gran valor. El príncipe Eugenio libro la vida a 700 turcos, del rigor con que los soldados triunfadores se las quitaron para robarles lo precioso que tenían. En la reparación

⁹ HISTORIA t. II. 302.

hecha del botín tocó a cada oficial alemán 6000 florines y cada soldado a 400. El siguiente día al que se supo tan alegre noticia en esta Villa, que fue domingo de Lázaro, asistiendo su ilustre cabildo, los señores presidente y fiscal se cantó una misa en la Matriz en hacimiento de gracias, y lo mismo se hizo en todos los conventos y parroquias.”¹⁰

„Március 13-án, szombaton este 8 órákor, amikor éppen egy, a Szent Benedek plébánia által újonnan bevezetett ájtatos körmenetet tartottak, amely attól a plébániától a város főteréig felmenvén sok háztömböt jár be,... ..., amikor, tehát, az említett körmenet éppen a közutakon járt, váratlanul megszólaltak a harangok az egész Városban, amiatt a hír miatt, ami éppen ebben az órában érkezett Buenos Airesből arról a nevezetes győzelemről, amelyet Károly úr, Németország császára, akinek hadseregét Savoyai Jenő herceg irányította, aratott a nagyvezér vezette törökök fölött Magyarország királyságban, Belgrád és Pétervárad [Preterbaradin] között az 1716. év augusztusának 5. napján. A császári sereg (mint keresztény szövetség) 185 000 különböző nemzetiségű emberből állt, amelyben ott voltak Gálvez, Aunaga, Sotomayor és Badajoz gróf híres spanyolokból álló ezredei; akik nagy dicsőségre tettek szert a többi nemzetek szeme láttára, az általuk tanúsított legteljesebb vitézség miatt.

Az ottomán sereg létszáma elérte a 300 000 embert, nem számítva másik 80 000 főt, aki később csatlakozott hozzá. Ennek az emlékezetes csatának, amely végül a Száva [Savo] folyót átlépve esett meg, a részleteit leírják elegáns tollak, és az enyém csak azt jelenti ki, hogy a császári sereg halottjai és sebesültjei a következők voltak: a halottak és sebesültek között volt Prainer, Palain, Sarch, Palfi, Golfio, Treti, Dielvo, Pate, Beneval és Dotoe tábornok; 20 alezredes volt a sebesültek és halottak között; meghalt 7000, megsebesült 10 000 katona. A török sereg halottjai és sebesültjei voltak: meghalt 13 másodrangú aga pasa; a halottak és sebesültek közt volt 219 tiszt; 90 000 katona halt meg és fulladt bele a folyóba; a fején és a jobb combján megsebesült nagyvezér Belgrádba menekült, ahol a következő napon meghalt; elveszett 56 basa, 150 magas rangú tiszt, az egész tüzérség; 130 nehézágyú, 57 táborigényű, 16 mozsáragényű, 1800 hordó lőpor, 10 400 lövedék; 3000 ökör és juh; 12 000 szekér rizs, 2000 tevé, 1200 bivaly, 800 harci mén, 2000 szekér árpa és egy másik adag, amit egy raktárban találtak, 1200 szekér élelmiszerkészlet, 750 zászló, 150 lobogó, 160 pár üstdob és dob, a hadikassza 6 millió szultáni arannyal, három gyöngyökkel és drágakövekkel teli láda, amelyeket a nagyvezér szállásán találtak más nagy értékű ékszerekkel együtt. Jenő herceg megmentette 700 török életét attól a keménységtől, amellyel a győztes katonák azt elvették tőlük, hogy elraboljanak minden értékeset, amijük csak volt. A hadizsákmány szétosztásakor minden német tisztnek 6000 és minden katonának 400 forint jutott. Ennek az olyannyira örömteli hírnek a megismerését követő napon, ami Lázár vasárnapja volt, hálaadó misét énekeltek a Főszékesegyházban, amelyen elnöke és jegyzője részvételével jelen volt az előkelő cabildo, és ugyanezt tették valamennyi kolostorban és plébánián.”

Sajnos, a péterváradi csata leírásában nem esik szó a magyar csapatok szerepléséről. A megsebesült-meghalt tábornokok sorában említett „Palfi” név talán rejtheti gróf Pálffy János tábornagyot, aki az előcsatározások során könnyebb sérülést szenvedett, egy fáradt golyó eltalálta a karját.¹¹

¹⁰ HISTORIA t. III. 64—65.

¹¹ PILCH JENŐ (szerk.): A magyar katona vitézségének ezer éve. II. k. Budapest é. n. 16. (továbbiakban: PILCH JENŐ).

A török háborúk kutatói számára bizonyára érdekes feladatot jelent azoknak a torzulásoknak a kimutatása, amelyeket az információ Pétervárad és Potosí között szenvedett, vagy a krónikás, vagy a spanyol szereplést előtérbe állító hivatalos közlemény jóvoltából. Alaposan megnövekedett pl. a harcoló seregek létszáma¹², hihetetlen a krónikában közölt török veszteségek nagysága stb.

Nem hiszem azonban, hogy elsősorban ezekre kellene figyelnünk, hiszen a 18. század török háborúit primer források sokasága alapján tanulmányozhatjuk. Hungarológiai szempontból inkább az fontos, hogy ez a hír a spanyol információs rendszer jóvoltából bejárta az Újvilágot, minden nagyobb városban közzétették, s volt legalább egy pillanat Latin-Amerika történetében, amikor nemcsak a spanyol és császári fegyverek dicsőségét, hanem Magyarországot is köszöntötte a harangok zúgása.

---

¹² A császári sereg létszáma kb. 65 000 fő volt, a törököké 60 000. Találunk olyan feldolgozást is, amely 120 000 fős török seregről beszél. Ld. pl. PILCH JENŐ 16.

György Kukovecz

THE BATTLE OF PÉTERVÁRAD IN THE CHRONICLE OF POTOSÍ

The chronicle "Historia de la Villa Imperial de Potosí" by *Bartolomé Arzáns de Orsúa y Vela* (cc. 1676–1736) treats of the 1545–1736 history of Potosí. Though the chronicler deals mainly with the events of the life of the "silver town", there is considerable information concerning Hungary as well. The longest piece is the description of the battle of Pétervárad (August 5th, 1716) in the first Turkish war of German emperor Charles VI, who was king of Hungary as well, as Charles III. The chronicler's sources were the official Spanish statements.

Arzáns's chronicle contributes to our knowledge about the kind of information about Hungary in the New World, and about the image of Hungary in the remote West Indies in the early 18th century.